

Diskusia/ Discussion

Recenzované/ Review: 03. 03. 2025

Akceptované/Accepted: 15. 05. 2025

<https://doi.org/10.24040/eas.2025.26.1.61-81>

Nedostatok ekonomického poznania v spoločnosti a jeho dôsledky

Lack of economic knowledge in society and its consequences

Jozef Horeháj, Ivana Kuráková^{b*}, Jana Marasová^c

^a Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

^b Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9307-5367>

^c Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9930-1345>

Abstract: This scientific contribution describes the current state of education, especially economic education, at Slovak universities, and the resulting level of economic knowledge in the country in a broader social context. The main goal of the contribution is to identify significant problems in the given area, to point out their causes, and to propose possible solutions. The methodology used is in the form of verbal argumentation emphasizing the importance of theoretical knowledge for understanding the reality and historical development of the issue being addressed. The results of the conducted research primarily point to the consequences of long-term insufficient funding of science, research, and education, but also to the inertia of the socialist mentality in viewing economic phenomena and contexts. The recommended solutions, or rather the conclusions of the survey, reflect the importance of economic theory for understanding the laws of economic life, as well as its role in the process of forming critical thinking of individuals, cultivating public discourse, and in the self-reflection of the entire society.

Keywords: *Economics. Economic knowledge. Research. State. Market. Educational system. Economic theory.*

JEL Classification: B13. B53.

* Korešpondujúci autor: Ing. Ivana Kuráková, PhD.

Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica

e-mail: ivana.kurakova@umb.sk

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Úvod

Niekoľko desaťročné skúsenosti s výučbou predmetov ekonomickej teórie, ale aj poznatky z viacerých analýz a adekvátnych štatistík vytvorili predpoklady pre konštatovanie poklesu kvality ekonomického vedomia v spoločnosti všeobecne, čo vyplýva jednak z modifikácií vzdelávania študentov ekonómie i iných odborov na viacerých úrovniach vzdelávacieho systému, ale i z pôsobenia ďalších faktorov. Jedným z vážnych spoločenských dôsledkov je skutočnosť, že odchod rastúceho počtu mladých ľudí na zahraničné vysoké školy prispieva k poklesu kvalitatívnej úrovne študentov prichádzajúcich na naše slovenské univerzity, čím sa vytvára permanentný tlak na znižovanie nárokov na štúdium, čo má viaceré negatívne spoločenské dopady.

Vo všeobecnosti je možné tento stav pokladať za výsledok nedostatočných transformačných aj post-transformačných reforiem vo viacerých spoločenských oblastiach vrátane vzdelávacieho systému. Práve jeho vývoj po viac ako troch desaťročiach stále nedosahuje úroveň adekvátnu členskej krajine OECD, teda krajiny zaradujúcej sa medzi vyspelé štáty sveta. V podmienkach predpokladaných zásadných globálnych zmien možno vytvoriť priestor pre potrebné zmeny aj vo vysokoškolskom vzdelávacom systéme a v jeho financovaní, ktoré sa za uplynulé tri a pol desaťročia diali v nedostatočnej miere.

Cieľom tohto vedeckého príspevku je na základe metódy pozorovania v historickej genéze, ako aj pomocou analýzy a komparácie identifikovať existujúce problémy v ekonomickom poznaní na Slovensku, a to nielen na úrovni absolventov vysokých škôl ekonomického zamerania, ale aj v širšom spoločenskom kontexte. Rozpoznanie daných problémov, odhaľovanie ich príčin a možných riešení bude okrem ďalšieho hospodárskeho života krajiny ovplyvňovať aj rozvoj kritického myslenia jednotlivcov, sebareflexie celej spoločnosti, a posilňovať jej demokratické napredovanie. V tejto rovine ekonómia pôsobí v úzkej súčinnosti s ďalšími humanitnými a spoločenskými vedami. Dokazujú to viaceré ekonomické teórie v rôznych historických obdobiach, a to či už ide o samotný predmet výskumu ekonómie alebo o diagnostiku konkrétnych spoločenských problémov.

Našou hlavnou metódou skúmania je verbálna argumentácia, ktorú v spoločenských vedách pokladáme za podstatnú. Vychádzame pritom najmä z názorov predstaviteľov rakúskej školy (Bostaph, 1978; Hayek, 1995), podľa ktorých pochopenie reálneho sveta vyžaduje teoretické poznanie, ktoré sa nedá odvodiť len zo skúseností, ale predovšetkým z procesu vnútornej reflexie jednotlivca. Hoci takýto metodologický prístup už dnes nepatrí do mainstreamu, ale skôr na okraj ekonomického bádania, neurčitost' i nepredvídateľnosť

ľudského správania, ktoré ekonómi skúma, spôsobujú, že v súčasnosti dominujúce empiricko-pozitivistické postupy premietnuté do matematicko-štatistických metód majú v tejto vednej disciplíne svoje limity (Mises, 1990). Vyplývajú predovšetkým zo skutočnosti, že predmet skúmania ekonomie, ale aj iných spoločenských vied úzko súvisí so slobodnou voľbou jednotlivcov, ktorá znamená, že v snahe realizovať svoje ciele daní jednotlivci menia správanie i prostriedky ako ich naplniť, ak sa ocitnú v iných podmienkach. Nemusia sa rozhodovať ani konať tak, ako to robili v minulosti, a sami nevedia, ako to budú robiť v budúcnosti, lebo ich konanie bude závisieť, okrem iného, od ďalších nadobudnutých poznatkov. Z uvedeného podstatného dôvodu sa prikláňame k autorom (Štefunko, 2005), podľa ktorých môže byť empirická vedecká metodológia v spoločenských vedách až kontradiktórna.

1. Vývoj a súčasné nastavenie vzdelávacieho systému

Vzdelávací systém je dôležitou zložkou spoločenského systému, pričom úroveň jeho kvality a efektívnosti s určitým časovým odstupom ovplyvňuje vývoj celej spoločnosti. Jeho súčasné nastavenie v našej krajine je dôsledkom viac ako troch desaťročí v zásade nikdy nedokončených reforiem, ktoré viedli k postupnému znižovaniu jeho kvality a efektívnosti (Humajová et al.; 2022, Mikloš – Gális, 2021). Dôležitú úlohu pritom hralo nedostatočné finančné zabezpečenie potrebných reforiem, ktoré sa preto zväčša zmenili len na okrajové a nepodstatné úpravy daného stavu.

Požiadavky na nevyhnutné financie pre vzdelávací systém v rámci transformácie splývali s rovnakými, resp. podobnými požiadavkami iných oblastí a rezortov, keďže finančné prostriedky boli rozhodujúcim limitujúcim faktorom celého transformačného procesu. Osobitosť potrieb a nevyhnutnosť dlhodobých garancií financovania vzdelávacieho systému preto neboli všeobecne zrejmé.

Rast investícií do vedy, výskumu a vzdelávania však objektívne vyplýval zo všeobecných tendencií vývoja, ktoré sa vo svetovej ekonomike prejavovali už od 70. rokov minulého storočia (Gilles, 2009). Stagflácia, resp. stagnácia ekonomiky, rast nezamestnanosti a inflácie v západných krajinách a tzv. ropné šoky v rokoch 1973 – 75 a 1979 – 80, vrátane rastu cien ďalších surovín i potravín, viedli k rýchlemu rastu nákladov, znižovaniu výnosov a k obmedzovaniu investícií výrobcov. Silnejúca konkurencia vyplývajúca z uvedených zmien nútila producentov hľadať spôsoby znižovania rastúcich nákladov. Riešením bola tendencia hospodárskeho vývoja, v rámci ktorej sa industriálna ekonomika začala postupne nahrádzať ekonomikou služieb. Ropná a surovinová kríza urýchlili tieto zmeny podporou vývoja nových technológií šetriacich prírodné zdroje a umožňujúcich znižovanie výrobných nákladov. Nové

technológie sa spájali najmä s odvetvím elektroniky, ktorého rozvoj umožnil zásadnú zmenu v podobe automatizácie, robotizácie a informatizácie výrobných procesov. Zároveň sa rozšíril priestor pre rozvoj služieb a urýchlil sa prechod industriálnej ekonomiky na post-industriálnu, označovanú aj ako ekonomika služieb, znalostná ekonomika, informačná či poznatková ekonomika (Horeháj, 2014).

Producenti i kompetentní politici v západných krajinách si boli vedomí toho, že zmeny vyplývajúce z rozvoja špičkových technológií sú úzko spojené s rozvojom vedy, výskumu a vzdelávania. V 80. rokoch došlo k nárastu investícií do týchto oblastí, tak z verejných ako aj zo súkromných zdrojov, ale i k posunu v štruktúre výdavkov najmä smerom k prírodným a technickým vedám.

Tieto skutočnosti boli začiatkom 90. rokov známe aj u nás, minimálne v odbornej komunite sledujúcej svetové trendy vývoja, ktorá upozorňovala na potrebu akceptovať ich a systematicky riešiť nielen dlhodobú podfinancovanosť socialistického školstva (ako i iných služieb všeobecného záujmu), ale poukazovala aj na nevyhnutnosť urýchljeného zvyšovania finančného zabezpečenia daného sektora. Práve prebiehajúca transformácia pre to vytvárala vhodné spoločenské podmienky. K jednorazovému navýšeniu finančných prostriedkov, ani k vytvoreniu schémy na ich postupné zvyšovanie však nedošlo. V rámci transformácie sa nepodarilo dosiahnuť, aby sa veda, výskum a vzdelávanie stali skutočnou spoločenskou prioritou (Humajová-Zemanová et. al., 2022). Najčastejšie politické dôvody jej odmietania sa spájali s myšlienkami o tom, že „iné sféry sú v období transformácie dôležitejšie“ a zdrojov je všeobecne málo, resp. frázami o tom, že „máme výhodu vzdelanej pracovnej sily“, čo znamená, že vzdelávací systém zatiaľ funguje v zásade vyhovujúco. Požiadavky tejto sféry sa mali odložiť na dobu, keď bude dostatok zdrojov. Politické dôvody boli rozhodujúce, nakoľko kompetentné rozhodnutia prijímali politici. Ich rozhodovanie okrem iného odhaľovalo ich všeobecnú neznalosť a amaterizmus, pretože z hľadiska potreby dlhodobej realizácie zmien vzdelávacieho systému, nasmerovanie transformácie sa vo všeobecnosti neuskutočnilo v prospech sektora, v ktorom boli financie najpotrebnejšie.

Hoci adekvátne dosiahnutie pomeru výdavkov na školstvo k HDP krajiny približujúce sa úrovni západných krajín sa prirodzene nedalo dosiahnuť naraz, mohol sa aspoň vytvoriť systém, ktorý by bol pomohol dosiahnuť porovnateľný pomer v priebehu jedného, nanajvýš dvoch desaťročí, ako to ukazujú skúsenosti z iných krajín, napr. z Fínska. Takýto mechanizmus by bol umožnil aj nevyhnutné štrukturálne, organizačné, personálne a iné zmeny zásadne posúvajúce celú spoločnosť.

Tabuľka 1 Financovanie vedy a výskumu vybraných krajín OECD za rok 2021 (% z HDP)

Krajina	% z HDP
USA	3,46
Belgicko	3,43
Švédsko	3,42
Japonsko	3,30
Rakúsko	3,26
Nemecko	3,14
Fínsko	2,99
Spojené kráľovstvo	2,91
Francúzsko	2,22
Holandsko	2,31
Slovinsko	2,13
Česká republika	2,00
Maďarsko	1,64
Poľsko	1,44
Španielsko	1,43
Litva	1,11
Slovensko	0,92
OECD priemer	2,95

Zdroj: Groupe de la Banque mondiale,

<https://donnees.banquemondiale.org/indicateur/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>

Ako to ukazuje Tabuľka 1, po vyše troch desaťročiach sú prostriedky na financovanie vedy a výskumu na Slovensku nízke a dokonca najnižšie v porovnaní s ostatnými krajinami Vyšehradskej štvorky, s ktorými Slovensko začalo svoj transformačný proces v 90. rokoch na porovnateľnej úrovni. Dané prostriedky sú tiež hlboko pod priemerom krajín OECD, kam sa formálne zaraďujeme ako jedna z vyspelých krajín.

Podobná situácia je vo výdavkoch na vysokoškolské vzdelávanie (Tabuľka 2) zodpovedajúce všetkým zdrojom na najvyššej úrovni vzdelávania vrátane súkromných výdavkov na vysoké školy, univerzity a iné súkromné zariadenia ponúkajúce alebo podporujúce vzdelávacie služby. V krajinách OECD sú vysoké školy financované najmä z verejných zdrojov, ale podiel súkromných zdrojov je pomerne vysoký a naďalej rastie. Príspevok jednotlivcov a iných súkromných subjektov na študijné náklady sa čoraz viac považuje za účinný spôsob, ako zabezpečiť dostupnosť financií pre študentov bez ohľadu na ich príjem, či ich sociálnu situáciu.

Tabuľka 2 Výdavky vybraných krajín na vysokoškolské vzdelávanie za rok 2021 (% z HDP)

Krajina	% z HDP
USA	2,32
Spojené kráľovstvo	2,11
Rakúsko	1,87
Holandsko	1,78
Francúzsko	1,63

Krajina	% z HDP
Fínsko	1,56
Maďarsko	1,56
Švédsko	1,55
Belgicko	1,52
Španielsko	1,43
Japonsko	1,38
Nemecko	1,32
Poľsko	1,25
Slovinsko	1,19
Česká republika	1,17
Litva	1,11
Slovensko	1,09
Priemer OECD	1,48

Zdroj: OECD, Financement de l'éducation. <https://www.oecd.org/fr/themes/financement-de-l-education.html>

Napriek tomu, že pri každej zmene vlády a politickej garnitúry na Slovensku sa hovorilo o potrebe reformy vzdelávania a čoraz viac odborníkov si nepriaznivý stav uvedomovalo, v praxi sa realizovali nanajvýš zmeny organizačno-právneho charakteru, nevyžadujúce veľké finančné prostriedky. Za celé predmetné obdobie možno pozorovať skôr tendencie k etatizácii, t. j. rastu štátnych regulácií celého vzdelávacieho systému, ktoré sa síce často vydávajú za „reformy“ či „dôležité“ zmeny, ale v skutočnosti ignorovaním finančných potrieb daného systému, prehlbujú jeho stagnáciu. Vedomosti a poznatky sa oddávna považovali za zásadný zdroj prosperity národov, pričom ich ekonomický význam narastal v 2. polovici minulého storočia, a to najmä od začiatku 80. rokov v rámci rozvoja znalostnej ekonomiky. Krajiny, ktoré v posledných rokoch nadobudli silu na globálnom trhu, sú založené práve na šírení tohto typu hospodárstva. Dobiehanie silných ekonomík krajinami strednej a východnej Európy je preto priamo závislé od zvyšovania zdrojov do vedy a výskumu (Kružlík – Trajtel, 2012).

Pre správne fungovanie vzdelávacieho systému a jeho nevyhnutné zmeny, resp. reformy sú dôležité viaceré faktory. Peniaze samotné skutočne nemôžu vyriešiť mnohé problémy z jadra tejto problematiky, ale bez nich sa potrebné zmeny neudejú, alebo budú stále nedostatočné. Dostatok prostriedkov vrátane odmien pre učiteľov, vedcov, ktoré musia mať určitú korektnú úroveň, je nevyhnutný, aby motivoval špičkovú pracovnú silu v adekvátnom počte. Naša dlhodobá nízka úroveň odmeňovania v tejto oblasti zväčša priťahuje priemernú či dokonca podpriemernú pracovnú silu. Takto nastavený vzdelávací systém nie je príťažlivý ani pre študentov s kvalitnými schopnosťami a talentom, pretože najlepší z nich odchádzajú študovať na zahraničné vysoké školy.

Okrem nedostatočného financovania k pretrvávajúcim problémom slovenského vysokého školstva patrí jeho výskumná efektívnosť, o ktorej Kanovský (2018, s. 444) hovorí, že je celkovo veľmi zlá. Podstatným dôvodom sú neustále zmeny metodiky hodnotenia vedeckého výskumu, ktoré autor pokladá až za „absurdný spôsob verejnej politiky v oblasti vysokoškolského vzdelávania“, pretože dané zmeny nedávajú vysokým školám žiadny priestor na prípravu žiaducej modifikácie ich stratégií. Je však potrebné dodať, že táto skutočnosť má rovnako vážny, ak nie horší dopad na jednotlivca – vysokoškolského učiteľa a vedeckovýskumného pracovníka v jednej osobe. Ak začal svoju kariéru v transformačnom období 90. rokov napr. ako tridsaťročný mladý vedec, a ak sa musel počas aktívneho profesionálneho života niekoľkokrát prispôbovať novým kritériám hodnotenia svojich výsledkov vedy a výskumu, blíži sa dnes ku koncu svojej profesionálnej dráhy frustrovaný a schizofrenický z toho, čím sa chcel vo svojej výskumnej kariére dôsledne zaoberať a čo v skutočnosti viac-menej musel robiť.

Na výskumnom poli ekonómie viedli u nás zmeny v metodike hodnotenia výstupov v posledných dvoch desaťročiach až k určitým deformáciám prístupu k vede ako takej. Zabúda sa, že vo svojej podstate je ekonómia nie exaktná ale spoločenská veda skúmajúca rozhodovanie a správanie jednotlivcov i skupín jednotlivcov, a že početné rôznorodé faktory podmieňujúce toto správanie sa nedajú vtiesnať do existujúcich matematicko-štatistických koeficientov a modelov. Raveaud (In Raveaud, Mc Intyre, 2004) už na začiatku 21. storočia konštatoval, že prestíž matematiky v ekonómii, tak vo výskume ako aj vo vzdelávaní, povedie k formovaniu určite excelentných, technicky zdatných odborníkov, ktorým však bude chýbať sociologická a historická základňa, vrátane historického poznania ich vlastnej vednej disciplíny.

2. Inercia socialistickej mentality

Otázka, prečo sa zásadné zmeny vzdelávacieho systému doteraz nepodarilo dosiahnuť, je vo všeobecnosti zrejme spojená s vplyvom viacerých faktorov, z ktorých sme už niektoré uviedli. V tejto časti nášho príspevku sa sústreďujeme na jeden, ktorý je v základe väčšiny ostatných, a ktorý sa dnes často odmieta ako prekonaný, ako všeobecná fráza, nezodpovedajúca súčasnosti. Podľa nás však patrí stále k vážnym prekážkam rozvoja v systéme vedy, výskumu a vzdelávania. Je to inercia mentality predchádzajúceho spoločenského systému, inercia socialistickej mentality, o ktorej svedčia aj vysoké preferencie primárne mocenského riešenia najrôznejších spoločenských problémov, odrážajúce kolektivistickú podstatu predchádzajúceho režimu. V nej má osobitný význam ekonomická či sociálno-ekonomická stránka, ktorá tvorí zrejme jej jadro.

Nostalgiu za socializmom u nás dokumentujú poznatky doteraz uskutočnených viacerých sociologických prieskumov, z ktorých je treba spomenúť najmä prieskum názorov slovenskej a českej verejnosti realizovaný v roku 2019, v spolupráci Sociologického ústavu SAV, Inštitútu pre verejné otázky, Centra pro výskum veřejného mínění a Sociologického ústavu AV ČR, a to pod názvom *Nežná revolúcia a ponovembrový vývoj očami občanov SR a ČR* (IVO, 2019). S poznatkami získanými v uvedenom prieskume v podstate korešpondujú výsledky trojfázového procesu skúmania zameraného na pretrvávanie mylných predstáv o socializme, ktorý sa uskutočnil v rokoch 2018 – 2019 v rámci výskumného projektu Konzervatívneho inštitútu M. R. Štefánika pod názvom *Búranie mýtov o socializme a sociálnom štáte*, v spolupráci s agentúrou FOCUS (Gonda, Zajac, 2020). Výsledky potvrdili, že na Slovensku pretrváva silný vplyv bývalého režimu, a to nielen v najstarších vekových skupinách. Viac než polovica všetkých respondentov (55 %) tvrdila, že životná úroveň bola v socializme vyššia, než v súčasnosti a 43 % sa vyjadrilo, že za socializmu sa žilo lepšie. Z ďalších relevantných údajov možno napríklad uviesť, že 76 % opýtaných súhlasilo s vetou, že „štát by mal čo najviac chrániť zamestnancov a ich práva voči zamestnávateľom“, a 68 % s výrokom, že „štát by mal zabezpečiť, aby mal každý prácu a slušnú životnú úroveň“ (Focus, 2018). Pritom je evidentné, že ľudia vo veku minimálne do 35 rokov si už minulý režim ani nemôžu pamätať.

Ekonomická interpretácia záverov uvedených prieskumov, ale aj iné prístupy, umožňujú dedukovať mentalitu pasivity, podriadenosti a tiež nárokovateľnosti, odrážajúcu dominanciu politického systému v spoločnosti, ktorá je v protiklade s ekonomickými zákonitosťami vyzdvihujúcimi individuálnu zodpovednosť a slobodu ľudí ako civilizačných základov modernej spoločnosti (Horeháj 2014). Tieto civilizačné piliere sa však u nás ani po 30 rokoch zásadne neposilnili. Pred viac ako tromi desaťročiami sme s pochybnosťami prijímali argumenty západných kolegov, ktorí nám tvrdili, že zmena spoločenskej mentality, a teda charakteru spoločnosti, trvá tri až štyri generácie. Dnes sme ochotní pripustiť, že sa zrejme nemýlili a ich predpovede neboli prehnané.

Nostalgia za socializmom sa postupne týka čoraz menšieho počtu „pamätníkov“, ale štatistiky a prieskumy napriek tomu neregistrujú výraznejší pokles etatizmu a kolektivistického mentality. Potvrdzujú to aj údaje z tretej fázy spomínaného výskumu (Gonda – Zajac, 2020), ktoré zároveň ukázali, že sila argumentov či vysvetľovania, ako štandardných prostriedkov všeobecného vzdelávania, majú svoje hranice: kým 19 až 27 % respondentov s pôvodne pozitívnym názorom na život v socializme ho následne pod vplyvom vysvetľujúcich argumentov prieskumného tímu zmenilo, ďalších 11 až 23 % z nich pochybovalo o pravdivosti daných faktov, ostatní respondenti v počte 13 až 28 % zotrvali na svojich postojoch

a predložené argumenty považovali za tvrdenia na očistenie socializmu. Aj tieto skutočnosti dokazujú, že v slovenskej populácii stále rezonujú pozitívne predstavy o živote v prostredí centrálne riadenej ekonomiky, ktoré nezodpovedajú vtedajšej realite.

Možno sa domnievať, že pretrvávajúca dôvera v bývalý režim vyplýva sčasti z krátkej historickej pamäte národa, ďalej z nárastu vplyvu médií, najmä sociálnych sietí a ich nekonečného diskusného priestoru pre kohokoľvek a o čomkoľvek, ale je to aj dôsledok istej defenzívnej pozície humanitných a spoločenských vied hlavne vo vzdelávacom systéme. Ich ideologická funkcia v minulosti prispela, najmä začiatkom transformácie, k opatrnosti v ich ďalšom využívaní, od takmer úplného odmietania určitých tém po obmedzený a selektívny, často až účelový tematický výber. Nárast tzv. hoaxov, t. j. hlúpostí v mediálnej sfére z hľadiska obsahu informácií často vytláča vzdelávanie, ktoré sprostredkovávajú humanitné a spoločenské vedy, a to o to viac, že je samé už dlhodobo obmedzované a v dôsledku toho „chatrné“. Tento stav vedie k pologramotnosti, plagiátorstvu a degradácii celého vzdelávacieho systému. Ľudia vedia stále lepšie pracovať s počítačmi, mobilmi, z ktorých sa na nich síce často valia dezinformácie, ale v prítazlivejšej podobe, než sú „školské vedomosti“, zväčša prezentované v obmedzenom časovom priestore, ktorého súčasťou býva výučba niekoľkých „suchých a tvrdých ekonomických zákonitostí“.

Spoločenská mentalita v podstate nemení svoju kolektivistickú podobu, ale stáva sa navyše „redšou a plytkejšou“. Výsledkom je skutočnosť, ktorú v jednom interview jasne vyjadril nemecký profesor bulharského pôvodu Stefan Kolev: „Ľudia, skrátka, nerozumejú svetu, v ktorom žijú, lebo im chýbajú základné vedomosti o tom, ako tento svet funguje“ (Jeseňák 2022, s. 40). Netýka sa to len Slovenska a ostatných bývalých tranzitívnych ekonomík. Viacerí západní vedci hovoria o takejto neznalosti aj v ich krajinách. Pokiaľ ide o ekonomickú problematiku, napriek nejednoznačnosti a diferencovanosti ekonomického poznania, potrebná úroveň znalostí základných prvkov a zákonitostí fungovania ekonomiky je vo verejnosti aj týchto krajín nízka.

Už A. Smith, ale aj ďalší „klasici“ konštatovali, že občania majú trvalo chybné predstavy o ekonomických kategóriách a procesoch. Ani dnes, v dobe všeobecne vyspelých vzdelávacích systémov, nie je situácia týkajúca sa ekonomického poznania oveľa lepšia. Americký ekonóm Caplan (2010) ale aj iní potvrdzujú, že väčšina verejnosti je slabo informovaná o fungovaní ekonomiky a občania majú systematicky skreslené ekonomické názory a pomýlené očakávania. V postkomunistických krajinách sa k tomu pridávajú vlastné predsudky, ktoré sú produktom práve inercie socialistickej mentality, ako napr. predstava o spravodlivej materiálnej rovnosti v spoločnosti, ktorá by bola založená na rovnakom (ne)vlastníctve výrobných prostriedkov, čím

sa zabráni „vykorisťovaniu“. Tieto predsudky sa spájajú s rozsiahlym štátnym intervencionizmom.

Zotrvačnosť socialistickej mentality súvisí s marxistickým chápaním fungovania ekonomiky v spoločnosti (Matejova, 2018). V tomto chápaní bola v centrálne plánovaných ekonomikách myšlienka o tom, že hodnototvornou je len práca v materiálnej výrobe a že práca v službách je iba pomocnou či druhoradou, východiskom pre nižšie ohodnotenie práce lekárov, vedcov, učiteľov, nehovoriac o práci v sociálnej sfére. Daná skutočnosť sa zrejme odrazila aj v dlhodobom podhodnocovaní tejto práce v transformačnom i post-transformačnom období. Prejavilo sa to tiež v trvale nízkom financovaní celých rezortov, a tým i vo všeobecne nedostatočnom spoločenskom ohodnotení, vrátane materiálneho a finančného, a v postavení ich zamestnancov. Namiesto trhu a užitočnosti práce potvrdzovanej jej „kúpou a predajom“ u nás pretrváva vplyv Marxovej pracovnej teórie hodnoty. Paradoxne, nie práve tej časti danej teórie, kde sa hovorí, že kvalifikovanejšia a zložitejšia práca vytvára vyššiu hodnotu.

Dôsledkom inercie socialistickej mentality sú uskutočňované reformy vysokého školstva bez adekvátnych a nevyhnutných finančných prostriedkov do ich rozpočtov, čo odpudzuje nadanejších mladých ľudí hľadať si možnosti štúdia a následne aj pracovné uplatnenie v domácom prostredí. Diferencovanosť v druhoch prác a v ľudských schopnostiach sa musí odrážať aj v diferencovaných príjmoch, ak má celý systém efektívne fungovať. Snahy o nivelizáciu príjmov obchádzaním trhových zákonitostí deformujú systém do tej podoby, ktorú poznáme, a ktorá namiesto skutočných riešení prehľbuje spoločensko-ekonomické problémy, a preto je nežiaduca. Dochádza k pohybu v začarovanom kruhu, kedy nízka úroveň vysokého školstva produkuje absolventov, ktorí nerozumejú fungovaniu spoločnosti ani na kompetentných politických a riadiacich pozíciách a nechápu skutočnú dôležitosť a naliehavosť potreby zvýšiť úroveň vzdelávacieho systému. Presadzujú zväčša krátkodobé politické, mocenské riešenia problémov, spravidla aj s krátkodobým a obmedzeným pozitívnym dopadom, ale s dlhodobými negatívnymi dôsledkami.

Nedostatočnosť ekonomického vzdelávania, a v širšom chápaní vzdelávania sprostredkovaného humanitnými a spoločenskými vedami vo všeobecnosti, obmedzuje formovanie adekvátnej mentality a potrebného pochopenia, „ako tento svet funguje“. Daný začarovaný kruh možno prelomiť len zásadnými zmenami v školstve, skutočnými reformami vrátane dostatku finančných zdrojov, súbežne s takými zmenami vo vzdelávacom systéme, ktoré by posilnili postavenie a význam spoločenských vied, a teda aj ekonómie, pri formovaní slobodnej a vedomostne vyspelej spoločnosti (Horeháj, Marasová 2020).

3. Funkcia ekonómie vo vzdelávaní i v širšom spoločenskom kontexte

Vklad ekonomickej teórie, v rámci komplexného vplyvu humanitných a spoločenských vied, je dôležitý najmä z hľadiska analýzy podstaty fungovania trhového hospodárskeho systému a interdisciplinárneho vzťahu s politikou, v širšom chápaní i s právnym systémom. Je tiež dôležitý pre porozumenie efektívnosti samočinne pôsobiaceho mechanizmu trhu v alokácii zdrojov, ako aj potreby doplňujúcej úlohy štátu.

Sformovanie tzv. zmiešanej ekonomiky v západných krajinách po druhej svetovej vojne sa odrazilo v podobe teoretického ekonomického mainstreamu s jeho dvoma vetvami – keynesovskou (intervencionistickou) a monetárnou (liberálnou). Vyjadruje to skutočnosť, že do ekonomiky výraznejšie zasahuje štát s cieľom eliminovať negatívne vplyvy trhových zlyhaní a zabezpečiť stabilný, resp. trvalo udržateľný hospodársky rast a spoločenský rozvoj.

Štandardná mainstreamová ekonómia predstavuje podobu, v ktorej sa mnohé prvky chápu v zásade rovnako a väčšina ekonómov, dokonca aj mimo mainstreamových, akceptuje ako základné teoretické východisko neoklasickú ekonómiu, formujúcu sa od 70. rokov 19. storočia. Celkový rozsah problematiky je však široký a sčasti polarizovaný existenciou jednak dvoch spomínaných vetiev mainstreamu, a jednak viacerých koncepcií, ktoré nepatria do tohto hlavného prúdu. Spolu však predstavujú legitímny a rozsiahly priestor pre kritické skúmanie, diskusie i polemiky, a to aj z pohľadu prieniku ekonomického poznania do ďalších spoločenskovedných oblastí, kde sa predpokladá znalosť a pochopenie základných prvkov a zákonitostí fungovania hospodárskeho systému (Stiglitz, Rosengard 2015; Mankiw 2017).

Zmiešaná ekonomika teda znamená, že trhový systém dopĺňajú intervencie a regulácie štátu, najmä prostredníctvom hospodárskej politiky a jej nástrojov (Case et al., 2019). Nejde pritom o vytvorenie kvalitatívne nového či nejakého „tretieho“ systému, hoci práve takto sa zmiešaná ekonomika často a chybné prezentuje. Prvky trhu a štátu sú zásadne odlišné. Trhové vzťahy sú dobrovoľnými vzťahmi medzi hospodárskymi subjektmi – producentmi a spotrebiteľmi. Odrážajú slobodné individuálne rozhodnutia účastníkov výmeny, ktoré v rámci celej ekonomiky vedú k najefektívnejšiemu využívaniu obmedzených ekonomických zdrojov.

Charakteristickým prvkom štátnych intervencií sú však mocenské nástroje ako donútenie, príp. i násilie, ktoré odrážajú nedobrovoľnosť vzťahov, a teda predstavujú protiklad dobrovoľných trhových vzťahov. Zmiešaná ekonomika znamená kombináciu prvkov, ktoré sa vzájomne v podstate veci vylučujú a nemožno ich „zmiešať“ v zmysle vytvorenia určitej novej podoby ekonomického systému. Toto rozlíšenie princípov fungovania trhu a štátu pokladáme za natoľko kľúčové, že by malo patriť, popri študentoch ekonómie, do všeobecnej vedomostnej

výbavy aj absolventov iných spoločensko-vedných odborov. Porozumenie „genialite“ trhu pôsobiacej prostredníctvom individuálneho záujmu a konkurencie na jednej strane, a úlohy štátu v trhovej ekonomike na druhej strane je nepochybne cestou k účinnejšiemu prekonávaní inercie socialistickej mentality v spoločnosti. Ekonómia má nezastupiteľnú úlohu predovšetkým v tom, že vedie jednotlivcov k racionálnemu vnímaniu procesov v rámci hospodárskej činnosti, k nevyhnutnej akceptácii zákona vzácnosti a tým aj obmedzených možností uspokojovania ľudských potrieb. Zároveň im ukazuje, že žiadny politický systém, t. j. štát nemôže tieto ekonomické zákonitosti obísť, a že sa nedajú obchádzať ani na úrovni osobných ambícií a cieľov jednotlivcov.

Deklarované zlyhania trhu a strata jeho samoregulačných schopností v 30. rokoch 20. storočia, viedli najskôr k požiadavke zasiahnuť v prospech trhu zvonku – najlepšie zo strany štátu. Pôvodná Keynesova myšlienka „ad hoc“ zásahov, teda vtedy, keď nastane ekonomická nerovnováha, napr. kríza, sa po druhej svetovej vojne zmenila na trvalú prítomnosť a vplyv štátu v ekonomike (Stroukal, 2021). Ak teda mocenské intervencie štátu mali teoreticky nahradiť trhové zlyhania, za ktoré sa vo všeobecnosti pokladá existencia monopolov, vznik negatívnych externalít a neschopnosť trhu zabezpečiť verejné statky, skutočné štátne intervencie stále viac rozširovali a rozširujú svoje pôsobenie, a to nielen v ekonomickom systéme, ale aj mimo neho. Pritom intervencie nefungujú automaticky tak, že neomylný štát „opraví“, resp. sfunkční zlyhanie trhu. Ekonomická veda netvrdí, že trh je dokonalý, ale ani štátne intervencie nie sú dokonalé a takisto zlyhávajú. K najznámejším zlyhaniam štátu, popri všeobecnej byrokracii, patria korupcia a klientelizmus.

Podstatu kľúčového sporu možno vyjadriť aj otázkou, že čo je škodlivejšie, či trhové alebo štátne zlyhania. Ktorá časť „mixu“ zlyháva viac pri riešení súčasných problémov, resp. aký je podiel každej z nich na existujúcich riešeniach? Zjednodušený pohľad by mohol spájať pribúdanie problémov s trvalým rastom štátnych intervencií. Obe strany však majú mnoho vlastných argumentov zaplňajúcich stránky obrovského množstva najrôznejších publikácií ktoré vytvárajú širokú platformu pre kompetentné diskusie a rozvoj skutočne kritického myslenia o fungovaní spoločnosti, resp. jej ekonomiky. Úlohou ekonómie vo vzdelávacom i celospoločenskom systéme je zabezpečiť potrebné ekonomické poznanie či ekonomický vedomostný kapitál, ktoré sú dôležitou garanciou odborných postojov jednotlivcov a ich kritickú reflexiu pri riešení hospodárskych a sociálnych otázok na rôznych úrovniach v spoločnosti (Marasová, Lacová, 2021).

Z ekonomického uhla pohľadu je treba zdôrazniť, že mocenský charakter politiky nie je prakticky žiadnou zárukou správnosti štátnych intervencií či rôznych hospodársko-politických

opatrení. Ak by sme aj opomenuli, že opatrenia hospodárskej politiky sú najmä napĺňaním najrôznejších partikulárnych záujmov členov víťazného politického zoskupenia v danom období, ekonómia nás učí, že hlavné negatíva zásahov štátu vo všeobecnosti spočívajú v koncentrácii výnosov do rúk dobre informovaných a organizovaných záujmových skupín v krátkodobom horizonte na jednej strane a nákladov pre slabo informovaných a neorganizovaných členov spoločnosti v dlhodobom horizonte na druhej strane. Učebnicovým príkladom môže byť aj obdobie súčasnej inflácie, ktorá je výsledkom nízkych úrokových mier a zvyšovania množstva peňazí štátom v predchádzajúcich rokoch, a to prostredníctvom kvantitatívneho uvoľňovania a s cieľom dosahovania ekonomického rastu. Napriek vytýčenému cieľu sa lacné peniaze v rukách ich prvých prijímateľov, t. j. bánk a investorov neprejavili v raste národného produktu, ale v inflácii, ktorú v konečnom dôsledku platia všetci občania vo vysokých cenách výrobkov a služieb. Súčasné zvyšovanie cien surovín a vojnový konflikt sú nanajvýš „spúšťačom“ (*trigger*) inflačnej špirály a nie jej počiatočným dôvodom. Že menová expanzia je skutočne podstatným zdrojom inflácie v post-covidovom období, potvrdili na ekonomickom fóre v Košiciach (22. 2. 2023) poprední ekonómovia – Juraj Karpiš, Lukáš Kovanda a Dominik Stroukal.

Mocenské vplyvy štátu sa spájajú predovšetkým s fiškálnou a monetárnou, resp. menovou politikou, kde politicky kompetentní rozhodujú, okrem iného, o obrovskom množstve peňažných prostriedkov, ktoré im nepatria. Pritom nikto neskúma, či politici rozumejú aspoň základným ekonomickým súvislostiam, vzťahom, procesom a zákonitostiam. Ani výborné odborné znalosti však nie sú zárukou správnych rozhodnutí. Podstatu problému jednoducho a výstižne formuloval profesor Hooverovho Institutu Stanfordovej univerzity Thomas Sowell slovami: „Je ťažké predstaviť si hlúpejší a nebezpečnejší spôsob prijímania rozhodnutí, ako dať túto právomoc do rúk ľuďom, ktorí neplatia žiadnu cenu za to, že sa mýlia“ (Karpiš, 2015, s. 207). Politicky sa na druhej strane argumentuje napríklad tým, že funkčný finančný systém je príliš dôležitý na to, aby ho mohli riadiť súkromníci, a ďalšími podobnými tvrdeniami, ktoré spochybňujú predovšetkým efektívnosť trhovej samoregulácie.

Z hľadiska skúmanej problematiky trh vs. štát však chceme vyzdvihnúť inú súvislosť, ktorú pokladáme za osobitne dôležitú. Rozširovanie intervencionizmu spôsobuje, že široká verejnosť vrátane politikov, ktorí zo širokej verejnosti pochádzajú, vníma stále viac politický mechanizmus ako rozhodujúci v spoločnosti. Možnosť presadiť pomocou mocenských nástrojov rôzne opatrenia zo dňa na deň, a to podľa politických záujmov, ktoré vôbec nemusia odrážať skutočné spoločenské záujmy, sa v rozsiahlej miere chápe ako primárny zdroj spoločenského pohybu. Väčšina verejnosti zrejme akceptuje aj takúto úlohu politického

systemu, ktorý umožňuje rýchle zmeny týkajúce sa rozhodnutí o rôznych peňažných dávkach, dotáciách, modifikáciách daňových sadzieb a pod. Práve pre takéto okamžité pozitíva predovšetkým „najhlasnejšia“ časť spoločnosti neodmieta mocenské rozhodnutia, keďže z nich profituje. Dlhodobé, veľmi často negatívne spoločenské dôsledky daných rozhodnutí sa v politickej, resp. politicko-mediálnej „hektike“ zväčša strácajú a po určitom čase pripisujú niečomu či niekomu celkom inému.

Spoločným východiskom takéhoto chápania a následného konania je kolektivistická mentalita, o ktorej Gonda, Šlosiarik (In Gonda, Zajac 2020, s. 6) hovoria ako o jednej z aktuálnych hrozieb. Rozšírila sa najmä od 30. rokov minulého storočia, spolu so vznikom makroekonómie a nastupujúcim etatizmom, a v centrálne plánovaných ekonomikách ju neskôr posilnila absolútna moc štátu. Jej inercia, pri opätovnom prechode k trhovému hospodárstvu, viedla k tomu, že značná časť verejnosti sa k nemu stavala a doteraz stavia odmietavo, najčastejšie kategorickým argumentom: „za komunistov bolo lepšie“. Vo svete sa siaha po pôvodnom zdroji – Marxovi, ktorý svoju koncepciu zákonitostí spoločenského vývoja spojil s hospodárskou činnosťou, hoci ekonomické zákonitosti cielene nahradil ideológiou.

Napriek požiadavkám rozširovania štátnych intervencií, ktoré sú dnes sprevádzané bojom proti neoliberalizmu a trhovému fundamentalizmu, teória zmiešanej ekonomiky vychádza stále z kľúčovej samoregulačnej úlohy trhu, teda z rešpektovania rozhodujúcich subjektov trhu – spotrebiteľov a výrobcov. Zároveň to znamená dôraz na zákonitostí dopytu a ponuky, voľnú tvorbu cien a význam konkurencie, ale aj trhových inštitúcií, pravidiel a princípov, ktorých vznik a fungovanie prekračuje ekonomickú problematiku a ovplyvňuje celý civilizačný vývoj spoločnosti. Štátnymi intervenciami sa síce trhové prvky čoraz viac deformujú, ale ich presadzovanie aj v „nepriaznivých“ podmienkach potvrdzuje ich „robustnosť“, ktorou, okrem iných, už „klasickí liberáli“ 18. storočia argumentovali v prospech slobodnej spoločnosti, ktorej hospodárstvo reguluje trh (Boettke, 2011).

Práve ekonómia dokáže pomocou trho-ekonomických zákonitostí zreteľne argumentovať nielen proti marxizmu či neomarxizmu všeobecne, ale aj za slobodnú a demokratickú spoločnosť, v ktorej majú prevahu dobrovoľné vzťahy a procesy nad politicko-mocenskými. Tento potenciál ekonómie sa však zatiaľ u nás minul svojim účinkom. Tri desaťročia transformácie, konvergenencie a výučby ekonómie na rôznych fakultách vrátane ekonomických ukázali, že počítačový problém v 90. rokoch sa s premenou socialistického chápania trhu ako nástroja kapitalistického vykorisťovania na jeho vnímanie ako podstatného nástroja slobody a demokracie nielenže nevyriešil, ale postupne sa začal prejavovať v celkovom úpadku ekonomického vedomia a myslenia. V rámci neho si totiž mnohí trh spájajú

skôr s podnikateľskou chamtivosťou, a od štátu, teda mimo trhu, požadujú zabezpečiť sociálne istoty. Pregnantným spôsobom to vyjadril nemenovaný politik: „Ľudia nechcú slobodu, ale istoty“.

Namiesto ekonomických zákonitostí sa ako rozhodujúci vníma politický systém, presnejšie politická moc. Viacerí z tých, ktorí pochopili, že súčasné politické garnitúry nedokážu riešiť spoločenské problémy, a preto inklinujú k všeobecnému odmietaniu establišmentu, majú len veľmi hmlisté alebo žiadne predstavy o tom, ako problémy riešiť. Odmietajú síce existujúce politické štruktúry, ale svoju predstavu nevyhnutných zmien spájajú opäť len s mocou, a to takou, ktorú prinesie „osvietený vodca“, akýsi novodobý mesiáš, schopný razom vyriešiť všetky spoločenské problémy. Nechápu pritom, že pre riešenie väčšiny z nich neexistuje jedno zázračné rozhodnutie a už vôbec nie v krátkom čase. Otázkou však zostáva, čo je príčinou tohto stavu. Spočíva len v probléme pretrvávania kolektivistického myslenia, socialistickej mentality u významnej časti verejnosti, vrátane politikov a intelektuálov, alebo je treba danú príčinu hľadať v samotnom postavení ekonomickej vedy vo vzdelávacom systéme a v spôsobe i obsahu jej doterajšej výučby?

4. Potreba posilnenia teoretického základu vo vysokoškolskom ekonomickom vzdelávaní

Pochopiť ekonomické zákonitosti života i zmysel ekonomickej vedy je pre študentov len ťažko možné bez poznania jej doterajšieho vývoja, t. j. jej historickej genézy, ktorá sa na univerzitách spravidla sprostredkováva pomocou predmetu dejiny ekonomických teórií. Na väčšine slovenských vysokých škôl sa však tento predmet neponúka ani ako výberový a jeho výučba sa dnes ruší dokonca aj na ekonomických fakultách. Zdôvodňuje sa to tým, že študenti potrebujú viac praktického poznania v zmysle nadobúdania finančnej gramotnosti či marketingových a manažérskych zručností. Odborné predmety tohto zamerania sa v čoraz väčšej miere presadzujú do učebných osnov jednotlivých študijných programov. Je nepochybné, že študentom poskytujú dôležité praktické poznatky pre ich budúce povolanie i pre hospodárenie s peniazmi v osobnom živote. Dané predmety však zďaleka nevyčerpávajú celý rozsah a obsah ekonómie a už vôbec nie jej korene, spoločenský vplyv a význam v dejinách. Ten možno pochopiť iba prostredníctvom hlbšej analýzy nielen trhových kategórií, zákonitostí, vzťahov a procesov, ale aj trhových inštitúcií, pravidiel a princípov, ktoré charakterizujú civilizáčnotvorný význam trhu, vrátane jeho, dnes osobitne aktuálneho, mierotvorného vplyvu. Hlbšie a detailnejšie štúdium ekonomickej teórie v jej vývojových štádiách a doktrínach je nevyhnutné pre formovanie kritického myslenia jednotlivcov ako i pre

sebareflexiu každej demokratickej spoločnosti (Marasová, Lacová, 2021). „Nemôže byť dobrým ekonómom ani manažérom ten, kto si neosvojil existujúce teoretické poznanie ekonomickej vedy a jeho historickú genézu“, povedal v neformálnej vedeckej diskusii na pôde NHF Ekonomickej univerzity v Bratislave (7. 12. 2022) jej externý spolupracovník profesor Gerald Groshek z University of Redlands.

Popri otázkach vzťahu ekonomiky a politiky sú to predovšetkým trhové inštitúcie, pravidlá a princípy, na ktoré je potrebné vo výučbe ekonómie klásť silný dôraz a vysvetľovať ich v súčasných i historických súvislostiach. Obzvlášť zásadná je otázka pravidiel, ktoré umožňujú jednotlivcom v spoločnosti žiť a tvoriť na základe spolupráce. Rešpektovanie pravidiel, či už formálnych alebo neformálnych, kultivuje správanie človeka, jeho poznanie a kritickú reflexiu a vedie ho k tomu, aby si vážil život v demokratickej priestore. V úzkej spolupráci i vzájomnej interakcii ekonómie s ďalšími humanitnými a spoločenskými vedami to môže byť cesta k lepšiemu porozumeniu podstaty fungovania spoločnosti, jej hodnôt, problémov i možností ich riešenia (Horeháj 2014).

K rozhodujúcim trhovým inštitúciám patrí súkromné vlastníctvo, ktoré má nielen svoju ekonomickú dimenziu, ale aj široké spoločenské súvislosti a dôsledky. Pravidlo rešpektovania súkromného vlastníctva je teda osobitne dôležité, podobne ako pravidlo dodržiavania dohôd či zmlúv, čo má okrem ekonomického i celospoločenský význam. Podporuje ho aj legislatíva, zákonné úpravy mnohých vzťahov i sankcie za ich nedodržiavanie, hoci zásadný vplyv na charakter trhu a fungovanie ekonomiky má dobrovoľné rešpektovanie pravidiel. Práve jeho rozsah dodnes odlišuje vyspelé západné krajiny od postkomunistických, v ktorých je neformálne dodržiavanie dohôd viditeľne menej rozšírené a musia ho vo väčšej miere suplovať právne inštitúcie – súdy a prokuratúra.

Z princípov trhového systému, ktoré by si vysokoškolskí študenti mali osvojiť, je treba vyzdvihnúť dva rozhodujúce. Prvým je sloboda rozhodovania a konania na vlastnú zodpovednosť. Slobodné rozhodovanie o využití obmedzených a preto vzácnych zdrojov je kľúčom k pochopeniu, prečo sa ekonomický systém historicky sformoval do podoby trhového systému. Slobodné rozhodovanie a konanie je nevyhnutnou podmienkou hľadania a nachádzania najefektívnejšieho využívania zdrojov, ak za výsledky svojej činnosti nesie každý subjekt vlastnú zodpovednosť. Hrozba zlého rozhodnutia a možnej straty je najsilnejším motívom k hľadaniu správneho a efektívneho konania prinášajúceho zisk, resp. úžitok. Ľudia sa, pochopiteľne, aj mýlia, či robia „iracionálne“ rozhodnutia, ako o tom hovoria napr. výskumy behaviorálnej ekonómie (Hueriga, 2008), ale možnosť slobodne sa rozhodovať a naprávať omyly je nenahraditeľným predpokladom konečnej efektívnosti individuálneho konania na

vlastnú zodpovednosť. Tento princíp je ako jedna minca s dvoma stranami – slobodou a zodpovednosťou. Táto problematika vytvára široký priestor pre tvorivosť, diskusie o vzťahu, význame a dôsledkoch individuálnej a spoločenskej, resp. kolektívnej zodpovednosti.

Druhým zásadným trhovým princípom je princíp reciprocity, vyjadrujúci vzájomnú podmienenosť výmenných vzťahov hospodárskych subjektov v zmysle, že ak chceme niečo dostať, musíme niečo dať. „Niečo za niečo“ – reciprocita – je vyjadrením podstaty samotnej výmeny. Opozitným princípom je solidarita, reprezentujúca v materiálnom vyjadrení vzťah „niečo za nič“. Jeden subjekt dáva bez toho, aby očakával, že niečo dostane. Princíp solidarity sa vníma ako spoločensky vysoko pozitívny a žiadúci. Je nezastupiteľný najmä vo vzťahoch malých skupín – rodiny, príbuzných, priateľov, spolupracovníkov, teda blízkych ľudí. Nezastupiteľný význam má však aj v širších spoločenských súvislostiach. Hľadanie optimálneho vzťahu medzi reciprocitou a solidaritou na rôznych úrovniach vytvára široký priestor pre skúmanie ekonomickej vedy, ale aj iných spoločenských vied, pretože ide o problematiku interdisciplinárneho charakteru. Oba spoločensky dôležité a nenahraditeľné princípy, podobne ako ďalšie prvky s nimi súvisiace, majú svoju dimenziu aj v rovine individuálny vs. kolektívny prístup.

Skúsenosti mnohých domácich i zahraničných pedagógov ukazujú, že študenti nemôžu nadobudnúť potrebné vedomosti len prostredníctvom takých predmetov, akými sú základy mikroekonómie a makroekonómie, na ktoré sa dnes obmedzuje výučba na viacerých fakultách ekonomického zamerania na Slovensku, ale že je potrebné dať študentom komplexnejšiu vedomostnú výbavu, aby boli vo svojich budúcich profesiách schopní fundovane „čítať“ a skúmať prebiehajúci ekonomický život, analyzovať ho, identifikovať príčiny vznikajúcich problémov a nachádzať, resp. navrhovať adekvátne riešenia. Je viac ako potrebné vrátiť sa k podobe výučby ekonómie zo začiatku tohto milénia, a to od zvyšovania nárokov na mladých ľudí prijímaných na štúdium ekonómie, cez znovu začlenenie pokročilých kurzov ekonomickej teórie, dejín ekonomického myslenia, ekonometrickej analýzy či problematiky hospodárskych cyklov do študijných programov (Stroukal, 2021). Do obsahu čiastkových ekonomických predmetov je zároveň žiaduce výraznejšie integrovať aktuálne otázky postpandemického vývoja (pokles produkcie a investícií a rast nezamestnanosti a inflácie), klimatických zmien, silnejúcej migrácie, ako aj súčasného vojnového konfliktu.

Kde inde by sa mali mladí ľudia, budúci ekonómovia, manažéri či finančníci, detailne oboznamovať s ekonomickou problematikou a diskutovať o nej, ak nie na univerzitnej pôde, resp. vo vysokoškolskom prostredí všeobecne? Absolventi ekonomických študijných

programov sú svojim vzdelaním predurčení, aby sa stali analytikmi vo verejných či súkromných inštitúciách, tvorcami verejných politík, manažérmi a stratégmi v podnikoch, príp. aby sami zakladali podniky, zabezpečovali ich prosperitu a rozvoj, a podieľali sa tak aj na tvorbe pracovných miest. Na všetkých uvedených pozíciách ich kompetentné rozhodovanie závisí od toho, akým spôsobom a v akom rozsahu si osvojili poznatky ekonomickej vedy, ktoré táto vedná disciplína nadobudla za takmer 250 rokov, a nakoľko porozumeli zákonitostiam hospodárskeho života v konkrétnom historickom kontexte a príslušných súvislostiach, pretože nedostatok potrebnej ekonomickej gramotnosti má vážne celospoločenské dôsledky.

Pre hľadanie možných východísk a efektívnych riešení pretrvávajúcich ekonomicko-sociálnych otázok i nových globálnych problémov sveta bude stále potrebnejšia súčinnosť ekonómie s ďalšími spoločenskými vedami, najmä so sociológiou, politológiou, históriou, právom a filozofiou. Hoci je pre každú spoločenskú vedu typická teoretická rôznorodosť, ktorá sa prirodzene odráža v príslušnom vzdelávacom procese i v špecifických prístupoch k výskumu spoločenských javov, daná diverzita v sebe nesie pozitívny náboj v tom zmysle, že sa môže stať prameňom kreativity, zdrojom nového poznania a nazerania na svet okolo nás inými očami.

Záver

Možnosti a vplyv ekonómie na hospodársky a spoločenský život sú vzhľadom k rozsahu článku v zásade len naznačené. Naším cieľom však bolo zdôrazniť skutočnosť, že slabá všeobecná znalosť ekonomických pojmov, vzťahov a procesov, ale aj princípov fungovania spoločnosti vôbec vyžaduje v súčasnosti razantnejšiu aktivitu alebo až ofenzívu humanitných a spoločenských vied, pretože práve ony vytvárajú adekvátny priestor pre širokú diskusiu spoločenských problémov, pre vnímanie a pochopenie trendov spoločenského vývoja, poznanie nástrojov a možností zmien, ako aj spôsobov aktívneho pro-spoločenského konania. Ekonómia má v tomto smere zvlášť dôležitú úlohu, lebo predstavuje akumuláciu poznatkov o zákonitostiach hospodárskeho života, ktoré je potrebné rešpektovať v individuálnom i v spoločenskom priestore. Ich nedostatočné osvojenie si či dokonca ich obchádzanie vedie k deformáciám racionálneho rozhodovania a z dlhodobého hľadiska môže mať negatívny vplyv na hospodársky rast krajiny a tým i na životnú úroveň jej obyvateľov.

Je kľúčové, aby transfer ekonomického poznania do praxe a jeho ďalší rozvoj zabezpečovali predovšetkým absolventi ekonomických vysokých škôl, ktoré sú predurčené poskytnúť im k tomu potrebný vedomostný štandard. Ten by mal vychádzať nielen zo štúdia základnej ekonomickej teórie, ale aj ďalších čiastkových ekonomických disciplín, akými sú najmä história ekonomického myslenia, svetová ekonomika, medzinárodné ekonomické

vzťahy či ekonometria, nakoľko spracovávanie rozsiahlych makroekonomických dát v súčasnej globalizovanej ekonomike vyžaduje od ich analytikov aj matematicko-štatistické zručnosti.

Základné ekonomické vzdelanie by však mohli a mali svojim študentom ponúkať aj vysokoškolské inštitúcie iného vedného zamerania, a to napr. v podobe určitej vhodnej škály výberových predmetov. Nesporne by to prispelo k zvýšeniu všeobecnej ekonomickej, ale i finančnej gramotnosti obyvateľov Slovenska, ktorej nedostatočnú potvrdzujú prieskumy viacerých inštitúcií (napr. OVB Allfinanz Slovensko, 2020; EOS KSI Slovensko, 2024). Na niektorých študijných odboroch spoločenských a technických vied, kde sú ekonomicko-spoločenské súvislosti evidentné, sa tak už deje, t. j. ich študenti majú v ponuke aj predmety ekonomického charakteru.

Ekonomovia o svojej vede hovoria, že odpovedá na stovky otázok každodenného života, ktoré sa týkajú hospodárenia s peniazmi, uspokojovania potrieb či využívania času všeobecne, kde výber jednej možnosti nevyhnutne vyžaduje obetovať iné príležitosti. Je užitočná pre každého jednotlivca, lebo mu okrem iného dáva pre život potrebnú dávku racionality. Značná obmedzenosť spoločensko-ekonomických poznatkov u mnohých vysokoškolských absolventov všeobecne vedie v praxi k rozhodnutiam a konaniu neraz odporujúcemu spoločenským potrebám či ekonomickým zákonitostiam, čo má často neblahé následky najmä vo verejnej sfére. Hľadanie možnosti efektívneho interdisciplinárneho pôsobenia humanitných a spoločenských vied na všetkých úrovniach vzdelávacieho systému by sa preto malo stať prioritou pri jeho reformách a s nimi súvisiacimi inštitucionálnymi či štrukturálnymi zmenami.

Grantová podpora: Článok je výstupom projektu APVV-18-0122 „Postavenie sociálnych a humanitných vied v spoločnosti: ich možnosti a limity“ riešeného na UMB v B. Bystrici v rokoch 2019 - 2023.

Zoznam použitej literatúry

- [1] Boettke, P. (2011). *Robustní politická ekonomie pro 21. století*. Praha: Wolters Kluwer, Cevro Institut.
- [2] Bostaph, S. (1978). The Methodological Debate between Carl Menger and the German Historicists. *Atlantic Economic Journal*, 6, p. 3-16.
- [3] Caplan, B. (2010). *Mýtus racionálního voliče*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny.
- [4] Case, C. E., Fair, R. C., Oster, S. (2019). *Principles of Economics*, 13th Edition. London: Pearson Education Limited.

- [5] EOS KSI Slovensko. (2024). DOI: <https://www.teraz.sk/import/prieskum-slovaci-si-myslia-ze-finan/832217-clanok.html>
- [6] Focus. (2018). *Prieskum verejnej mienky*. Záverečná správa z prieskumu verejnej mienky. DOI: <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?6198>.
- [7] Gilles, P. (2009). *Histoire des crises et des cycles économiques*. Paris: Armand Colin.
- [8] Gonda, P., Zajac, P., (Eds). (2020). *Socializmus: Realita namiesto mýtov*. Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika.
- [9] Hayek, F. A. (1995). *Kontrarevoluce vědy*. Praha: Liberální institut.
- [10] Horeháj, J. (2014). *Trh a jeho deformácie štátom*. Bratislava: Wolters Kluwer.
- [11] Horeháj, J., Marasová, J. (2020). Vývoj v ekonómii - základná charakteristika. In Sedová (Eds.), T. *Pohľady do nedávnej minulosti a súčasnosti : príspevok k stavu sociálneho a humanitného poznania*. (s. 100-122). Bratislava: Veda.
- [12] Huerga, E. F. (2008). The Economic Behavior of Human Beings: The Institutional/Post-Keynesian Model. *Journal of Economic Issues*, 42(3), 709-726.
- [13] Humajová-Zimenová, Z., Pupala, B., Kríž, M., Pošvanc. M. (2022). Vzdelávací systém. In *Programové vyhlásenie reformnej vlády*. 8. Kapitola. DOI: <http://www.reformnavlada.sk/vzdelavaci-system.html>
- [14] IVO (Inštitút pre verejné otázky). (2019). *Nežná revolúcia a ponovembrový vývoj očami občanov*. Tlačová správa. DOI: https://www.ivo.sk/buxus/docs//prezentacie/Prezentacia_Nezna_revolucia_1989-2019.pdf
- [15] Jeseňák, Š. (2022). Extrémisti videli v Putinovi alternatívu. Interview. *Týždeň* 19/2022, 40.
- [16] Kanovský, M. (2018). Výskumná efektívnosť slovenských vysokých škôl: kvantitatívna analýza trendov 2008 – 2017. *Sociológia* 50(4): 429-447. DOI: <https://doi.org/10.31577/sociologia.2018.50.4.17>
- [17] Karpiš, J. (2015). *Zlé peníze*. Bratislava: INESS.
- [18] Kružlík, P., Trajtel, E. (2012). Hodnotenie publikačnej činnosti na slovenských vysokých školách. In *Ikaros* 16(6). DOI: <https://ikaros.cz/hodnotenie-publikacnej-cinnosti-na-slovenskych-vysokych-skolach>
- [19] Mankiw, N. G. (2017). *Principles of Economics*. Hampshire: Cengage.]
- [20] Marasová, J., Lacová, Ž. (2021). Vybrané aspekty spoločenskej funkcie ekonómie v súčasnosti. *Ekonomika a spoločnosť*, 22(2): 114-133.

DOI: <https://doi.org/10.24040/eas.2021.22.2.114-133>

- [21] Matejova, M. (2018) Why Was ‘Communism Better’? Rethinking Inequality and the Communist Nostalgia in Central Europe. In: *Journal of Comparative Politics*; Ljubljana 11, no. 1 (January 2018): 66–83.
- [22] Mikloš, I., Gális, T. (2021). *Už dávno nevidím svet čierno-bielo*. Bratislava: N Press.
- [23] Mises, L. (1990). Epistemological Relativism in the Sciences of Human Action. *Money, Method and the Market Process*. Boston: Kluwer, 37-54.
- [24] OECD. (2022). DOI: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=MSTI_PUB&lang=fr
- [25] OECD. (2022). DOI: <https://www.oecdilibrary.org/sites/34fcb500fr/index.html?itemId=/content/component/34fcb500-fr>
- [26] OVB Allfinanz Slovensko. (2022). DOI: <https://www.ovb.sk/aktuality/tlacove-spravy/sprava/slovaci-si-vo-financnej-gramotnosti-veria-viac-ako-ukazuju-ich-realne-znalosti.html>
- [27] Raveaud, G., Mc Intyre, R. (2004)? Il faut réformer l’enseignement de l’économie. *Problèmes économiques*, n° 2 847, 2-9. Paris: La Documentation française.
- [28] Stiglitz, J., Rosengrand, J. (2015). *Economics of the Public Sector*. London: W. W. Norton & Company.
- [29] Stroukal, D. (2021). *Ekonomické bubliny. Průvodce hospodářskými krizemi od tulipánů po korunu*. Praha: Grada Publishing.
- [30] Štefunko, M. (2005). *Ekonomía slobody*. Bratislava: Kalligram.